

трансформаціями і потребує своєчасного внесення відповідних коректив.

Коли ми ведемо мову про зміни в системі державно-конфесійних відносин в окремих країнах чи цілих регіонах світу, то беремо до уваги, що такого роду трансформації мають свою національну «прописку», свою конкретизацію й легітимізований вияв у законодавчому полі тієї чи іншої держави або їх сукупності, якщо такі зміни постають як результат ідентичних викликів, релігійної ситуації або рекомендацій міжнародних організацій, або потреб суспільства й громадян.

Своєчасність і глибока продуманість суті внесення конструктивних змін у систему державно-конфесійних відносин у багатьох державах світу постала гострою необхідністю, зокрема в аспекті їх демократизації, толерантизації і чіткої спрямованості на розширення свободи совісті, свободи релігії та свободи релігійних організацій.

5. Толерантність міжрелігійних відносин в її досвіді, проблемах і перспективі

Проблеми міжрелігійних відносин на всіх рівнях – від міжцерковного до особистісного – супроводжували релігійні спільноти впродовж усієї історії їхнього існування, набуваючи з різних причин гостроти і невідкладності розв'язання в одні періоди й, входячи в русло спокійного, буденного та ділового співіснування, – в інші. На одних відтинках історії антагонізм відносин між релігіями та їх представниками не раз ставав причиною насильницького переведення на свою віру інших народів, релігійних війн тривалістю в кілька десятиліть, масштабних виявів фанатизму, хрестових походів, гонінь на іудеїв, релігійного тероризму тощо, а на інших історичних відрізках (якими б короткими вони не були) толерантні відносини між носіями різних віросповідань у поліконфесійних суспільствах створювали умови для узгодженого вирішення загальнодержавних проблем, сприяли політичному порозумінню, взаємозбагачуючому співіснуванню етновіросповідних спільнот, забезпеченню стабільності суспільств і держав.

Поступово до учасників суспільних відносин прийшло розуміння, що заклики до терпимості, взаємоповаги й толерантного співжиття залишаються пустими побажаннями, якщо продовжують існувати реальні причини нетерпимості – духовні, політичні, економічні, соціальні, історичні та ін.

У другій половині ХХ – першому десятилітті ХХІ століття сформувався й конкретизувалося саме поняття толерантності (у тому числі міжрелігійної), що спиралося, з одного боку, на узагальнені здобутки духовної (інтелектуальної, культурно, наукової, церковно-релігійної, морально-психологічної тощо) спадщини людства, а з іншого – на практику міжособистих відносин, співіснування різновекторних людських спільнот

(етнонаціональних, релігійних, професійних, регіональних, адміністративно-політичних) у всій їхній складності й суперечливості. Подолавши надто звужене поняття толерантності (лише як пасивної «терпимості», «поблажливого ставлення» до думок, поглядів, вірувань інших людей), сучасне розуміння толерантності передбачає сприйняття, розуміння і поважання усього розмаїття культур, релігій нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості; право і свободу кожного дотримуватися своїх переконань й визнання такого ж права за іншими; відмову від практики дискримінації, переслідування, придушення інших ідей, поглядів, думок. Якщо визначати толерантність «від протилежного», то це – не поступка чи потурання, не позиція безпринципності, а компроміс; це - не бездумна терпимість, пасивне ставлення чи байдужість; це - не відмова від своїх або безоглядне прийняття чужих переконань; це - усвідомлення того, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим⁸⁵². За такого розуміння толерантність постає як важлива практична умова утвердження прав людини, плюралізму та демократії.

З цілої низки причин нагальна потреба осмислення й впровадження толерантності як норми відносин між людьми та їх спільнотами була зумовлена значною мірою необхідністю регулювання відносин у *релігійній сфері*, хоча, на перший погляд, саме ця сфера менш за інші мала б потребувати якихось регулятивних норм ззовні. Однак реальність не співпадає з очікуваннями. Це вже зараз не бракує сентенцій високопоставлених діячів Церкви щодо прийняття толерантності, солідаризування з нею і навіть віднайдення в біблійних текстах прикладів терпимості до інших релігій. Чесний же ретроспективний огляд релігійного минулого (та й сьогодення) засвідчує, як визнає, наприклад, Генеральний секретар Конференції католицьких єпископів Росії І.Ковалевський, що «релігійна культура взагалі важко сприймає ідею толерантності... Релігійна культура... не сприймала її (тобто толерантність. – В.К.) довгий час, віками»⁸⁵³.

Нинішнє розуміння толерантних відносин у міжрелігійних, міжцерковних, міжконфесійних відносинах включає:

- повагу до можливості інших конфесійних спільнот чи віруючих мати відмінну позицію, переконання, судження, поділяючи або не поділяючи їх;
- визнання не лише за своєю конфесією, а й за всіма іншими права на свободу совісті, зокрема, релігійну свободу, на правову рівноправність і рівність можливостей для всіх конфесій, віросповідань та окремих людей;

⁸⁵² Декларация принципов терпимости. Утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 г.: [Електрон. ресурс]. - Режим доступа: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_503&p=1257524197295937

⁸⁵³ Ковалевский И. Диалог католической и Русской православной церковью глазами католиков // Религиозная толерантность. Историческое и политическое измерение / Под ред. А.А. Красикова и Е.С. Токаревой. – М., 2006. – С. 216.

- право кожної конфесії чи віруючого у відносинах з іншими конфесіями, віруючими дотримуватися своїх переконань і визнання такого ж права за іншими; водночас дотримання таких позицій не означає відмову від своїх або безоглядного прийняття чужих переконань;
- не зайняття конфесіями у міжконфесійних відносинах позицій власної винятковості, зверхності, домінування, не протиставлення одних релігійних спільнот іншим;
- несприйняття і неприйняття конфесією політики влади щодо правової дискримінації, обмежень прав інших конфесій чи релігійних організацій, спроб політизувати позиції Церков та релігійних організацій;
- готовність до практичної співпраці з іншими конфесіями, віруючими інших віросповідань у суспільно значущих напрямках діяльності, залишаючись на принципових позиціях своєї конфесії, віровчення.

Початок ХХІ століття позначений цілком очевидною тенденцією до *актуалізації толерантності* як регулюючої норми відносин між людьми, спільнотами, без якої людська цивілізація і така її вагома складова, як сфера міжрелігійних відносин, приречені дрейфувати у бік всемасштабнішої напруги, конфліктів, ескалації застосування силових методів розв'язання спірних питань. З'явилися прогнози майбутнього людства, у яких стверджується, що найбільш значущі конфлікти глобальної політики будуть розгортатися між націями і спільнотами, які належать до різних цивілізацій і в яких релігії належить аж ніяк не другорядне місце, оскільки «релігія поділяє людей ще більш різко, аніж етнічна приналежність»⁸⁵⁴.

На тлі активізації глобальних причин напруги у політичній, економічній, інформаційній, міжетнічній та інших областях, зростаючих виявів нетолерантності сфера міжрелігійних відносин нерідко, замість того, щоб бути зоною примирення, взаємної поваги, співробітництва та мирного співіснування, в реальному житті дає потужний додатковий заряд міжконфесійної, міжцерковної гостроти, конфліктності, непримиренності на світоглядному і релігійному ґрунті, неповаги до іновірних, виливається у соціально резонансні вияви віросповідної нетерпимості, релігійних протистоянь, терористичних актів під релігійними гаслами тощо. За даними зарубіжних аналітиків, до десяти країн світу, де за останні роки рівень нетерпимості і соціальної ворожнечі до представників інших конфесій стрімко зріс, увійшли Болгарія, Велика Британія, Данія, Росія, Франція, Швеція⁸⁵⁵.

⁸⁵⁴ Концепцію «зіткнення цивілізацій» вперше висунув директор Інституту стратегічних досліджень Гарвардського університету С.Хантінгтон у 1993 р. в одній з найбільш цитованих донині статей «Зіткнення цивілізацій?» // Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций? // Полис. – 1994. – №1. – С.33-48.

⁸⁵⁵ Від насилля на релігійному ґрунті найбільше страждають християни і мусульмани: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/world_news/43791/

Справу не міняє той факт, що у подібних загостреннях відносин релігія часто виконує лише функцію маскування більш глибоких суперечностей – соціальних, політичних, економічних. Не применшують небезпеку насильства з релігійних мотивів і спроби перекласти відповідальність за них на невіруючих, як це, наприклад, намагався зробити Бенедикт XVI у своєму виступі в Ассізі (2011р.)⁸⁵⁶.

Немає потреби доводити, яких масштабів може набути нехтування толерантністю міжконфесійних відносин, невстановлення справжніх причин міжрелігійної напруги, особливо із врахуванням того, що більшість семимільярдного населення Землі на п'яти континентах складають віруючі – члени релігійних об'єднань, організацій та громад.

Причинами актуалізації толерантності у сфері міжрелігійних, міжцерковних, міжконфесійних відносин, на нашу думку, є:

- істотний ріст чисельності релігійних об'єднань на усіх рівнях, важливим наслідком якого є зазвичай не лише посилення значення, впливовості
- релігійного чинника на різні сторони життя людей, суспільств та держав, а й зростання потреби унормування відносин між зростаючими, динамічними системами релігійних спільнот, кожна з яких так чи інакше заявляє про свою єдиноістинність;
- тенденція поступового перетворення моноконфесійних країн у поліконфесійні з широким спектром релігій, віросповідань, течій, толків, з чисельним зростанням диференційованих за віросповідною належністю віруючих і, як наслідок, зростаючою необхідністю врегулювання відносин між ними;
- урізноманітнення і правова легалізація способів утворення релігійних об'єднань, груп, громад (заснування нової організації чи об'єднання, поділ, злиття, приєднання, розкол, відокремлення від основного релігійного об'єднання тощо), що нерідко вже своїм характером утворення та обставинами практичного утвердження можуть зумовити ускладнення відносин між існуючими і новоутвореними організаціями, потребу толерантизації таких відносин;
- існування практики місіонерської діяльності, прозелітизму на територіях традиційного домінування певних релігій та віросповідань, невідвортної змагальності, конкурентності між релігіями за масиви віруючих, невіруючих чи тих, хто коливається у своєму світоглядному виборі, що зазвичай веде до конфлікту конфесійних інтересів, загострення відносин між релігіями, віросповіданнями, церквами і в кінцевому рахунку актуалізує утвердження толерантних відносин;

⁸⁵⁶ Звернення Папи Бенедикта XVI під час міжрелігійної зустрічі в базиліці Святої Марії Ангелів в Ассізі. 27 жовтня 2011 р.: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.catholic-media.org/ua/Світ/papa-w-assisi-1.html>

- невизначеність змісту принципово важливих у міжрелігійних, міжцерковних, міжконфесійних відносинах понять: «канонічна територія», «місіонерська діяльність», «прозелітизм», «місіонерська територія», потреба в чіткості яких виникає у всіх випадках, де стикаються інтереси двох чи більше конфесій. Множинність тлумачення цих понять зумовлює, в одних випадках, апеляцію до них для звинувачення інших конфесій в нетолерантності, в інших – використання їх для виправдання нетолерантних дій;
- прагнення чисельно домінуючих, традиційних Церков зберегти свій статус на т. зв. «канонічних територіях» в умовах неухильної позитивної динаміки зростаючої присутності інших релігій та віросповідань. Брак ефективності заходів, спрямованих на гальмування відходу своїх віруючих і недопущення утворення інославних анклавів на «канонічних територіях» нерідко веде до посилення нетерпимості у міжрелігійних відносинах і робить повернення до толерантних відносин нагальним;
- відносно слабка результативність заходів на всіх рівнях, спрямованих на подолання причин конфліктів у релігійній сфері (триваючий розрив між темпами зростання релігійної мережі й будівництвом культових будівель; консервування психології конфліктності, латентної нетерпимості, сформованої з давніх часів: між конфесійними спільнотами у римо-католицизмі і православ'ї, римо-католицизмі і протестантизмі, у православ'ї й протестантизмі, між християнством та ісламом, між християнством, ісламом та язичництвом, між ісламом та іудаїзмом, між традиційними і новими релігіями та ін.);
- триваюча політизація релігійної середовища, спекулятивне використання релігійного чинника у політичних, національних, ідеологічних конфліктах з втягуванням у них великих релігійно орієнтованих і солідаризованих груп; непоодинокі вияви прагнень владних структур усіх рівнів, «місцевих еліт» порушити правову норму рівності релігій, надати певні преференції окремим релігіям, церквам, що веде до розбалансування міжцерковних відносин і актуалізує встановлення норм толерантності;
- зростання масштабності конфліктів на релігійному ґрунті чи з участю релігійних спільнот, їх суспільної резонансності; прецеденти активізації міжнародного тероризму під релігійними гаслами, що так чи інакше піднімає планку місцевого релігійного екстремізму та ін.

Умовами актуалізації релігійної толерантності безумовно стали глобальні духовні зміни у суспільствах кінця ХХ – початку ХХІ ст.: реальне утвердження прав і свобод людини, перетворення поняття свободи совісті, релігійної свободи у практичні імперативи; світоглядна лібералізація відносин у людських спільнотах, поступове подолання духовно-релігійного монополізму однієї релігії; становлення у багатьох суспільствах релігійного

плюралізму як ознаки світоглядної свободи тощо. Як зазначається у Декларації принципів терпимості, прийнятій ЮНЕСКО (1995), толерантність стала не лише найважливішим принципом, а й необхідною умовою миру й соціально-економічного розвитку усіх народів⁸⁵⁷. У цьому ключі діє Європейська Рада з толерантності й примирення (2008), що здійснює моніторинг міжрелігійних та міжетнічних відносин у країнах Європи з метою попередження ускладнень цих відносин та їх поліпшення, а також відповідні структури у конкретних країнах.

Відкритість України до духовних надбань світової та європейської цивілізацій сприяла тому, що і в нашій країні питання міжконфесійної толерантності поступово починає розумітися релігійною спільнотою і суспільством у цілому не як абстрактна філософсько-етична категорія, а як реальна і нагальна потреба, альтернативи якій просто не існує. Тільки її дотримання може забезпечити нормальне співжиття віруючих, невіруючих, релігійних організацій та їх об'єднань у поліконфесійній Україні, сприятиме безпеці й стабільності 46-мільйонної держави.

Питання актуалізації релігійної толерантності могло залишатися суто теоретичним, якби не мало виходу у практичну площину: саме тут воно набуває повноти смислу, наочно демонструє, що від реалізації толерантних міжконфесійних відносин, їх стабільності, різновекторності, множинності форм співпраці виграють усі – віруючі, релігійні організації, суспільство, держава. У цьому аспекті нас цікавлять *тенденції* практичної реалізації толерантних відносин між віруючими, релігійними організаціями різних віросповідань, у процесі якої толерантні відносини виступають не як якась самоціль, а, по-перше, необхідною умовою результативності міжрелігійної співпраці в інтересах людей і суспільства; по-друге, ще одним, але також суспільно значущим наслідком співпраці конфесій у сфері соціального служіння, боротьби за оздоровлення суспільства, проти негативних виявів.

Дослідження сучасної практики скоординованих дій, співпраці релігійних організацій різних віросповідань в Україні та за її межами на засадах міжконфесійної толерантності дає підстави виокремити такі *тенденції* в її реалізації:

- залежність становлення міжрелігійної, міжконфесійної толерантності від процесів становлення і розвитку релігійної мережі: у релігійному середовищі, де не закінчилися процеси утворення чи реорганізації релігійної мережі, толерантність як принцип відносин у більшості випадків існує лише як бажаний ідеал. Реально затребуваною нормою міжконфесійних відносин вона стає тільки тоді, коли становлення релігійної мережі в основному закінчилося. Тоді у релігійних організаціях (як і в суспільстві) з'являється потреба у засобах та механізмах стабілізації міжрелігійних, міжконфесійних

⁸⁵⁷ Декларация принципів терпимости. Утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 г.: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua / cgibin / laws /main.cgi?nreg=995_503&p= 1257524197295937

відносин, у тому числі – через апеляцію до толерантності. Приклад формування релігійної мережі України в 1989 – 1993 роки тому підтвердження: доки тривали поділи, об'єднання, перерозподіли, розколи, зміни церковного підпорядкування, переходи ієрархів з одного об'єднання в інше і т. п., толерантність міжконфесійних відносин залишалася фігурою умовчання. Про неї почали згадувати лише із закінченням в основному процесу переформатування релігійного простору України;

- поступова зміна парадигм ставлення віруючих, релігійних організацій до толерантних відносин: від формальної демонстрації терпимості до практичної зацікавленості у толерантизації; від орієнтації на психологію ортодоксального консерватизму, упередженості, підозрливості, настороженості, недовіри, нетерпимості у міжрелігійних, міжконфесійних відносинах до готовності брати участь у міжконфесійній співпраці, спільних проектах суспільного значення;
- зміна ставлення до ідеї релігійної толерантності конфесіями, що тривалий час, із-за свого монопольно-панівного становища в суспільстві, в конкретних регіонах, серед національних та етнічних спільнот, сприймали її як маловартісну, а то й взагалі ігнорували. «Будучи наймасовішою релігійною організацією в країні, – підтверджує зазначену вище тенденцію на прикладі відносин РПЦ і протестантських організацій московський професор Ю.П. Зуєв, – користуючись високою і відносно стабільною довірою в суспільстві, маючи всебічну підтримку державної влади, РПЦ не має внутрішньої потреби у розвитку таких відносин (тобто відносин толерантної взаємодії і співпраці з протестантськими об'єднаннями)⁸⁵⁸. Однак з часом така позиція, типова не лише для Росії, зазнала істотних змін – від ігнорування ідеї толерантності до її сприйняття (декларативного чи фактичного, часткового чи повного) і практичного застосування;
- тенденція акцентованої підтримки і пропаганди толерантних міжрелігійних відносин конфесіями, що представляють релігійні, національні, етнічні, мовні меншини, соціально найменш захищені групи населення та ін., які вбачають у такій позиції форму захисту своїх інтересів, запоруку нормальних умов співжиття у поліконфесійних суспільствах;
- дифузія ідеї релігійної толерантності від конфесійних «верхів» (ієрархів, кліру, теологів), які в силу свого публічного становища не можуть сьогодні займати позиції інтолерантності, до консервативних «низів» – пересічних віруючих, зокрема у сільській місцевості, де різного роду нововведення зазвичай сприймаються про всяк випадок

⁸⁵⁸ Зуєв Ю.П. Православно-протестантские отношения в современной России // Религиозная толерантность. Историческое и политическое измерение. – С. 225.

насторожено, із застереженнями, апелюючи до «дідівських традицій», але водночас і легко піддаючись критичним релігійно-ідеологічним маніпуляційним стереотипам на кшталт «толерантність – протестантсько-іудейська вигадка», лозунг для «американізму», загроза традиціям і т. ін.;

- тенденція постадійної реалізації принципу міжрелігійної толерантності, де кожна наступна стадія містить у знятому вигляді досягнення попередньої: стадія осмислення відносин толерантності як норми міжконфесійних відносин змінилася стадією творення організаційних форм співпраці, базованої на засадах толерантності. Нині ми є свідками переходу від стадії організаційного оформлення міжрелігійної, міжцерковної взаємодії до стадії конструктивної співпраці представницьких структур різних віросповідань у конкретних напрямках та галузях людської життєдіяльності – в соціальній сфері, допомозі соціально незахищеним верствам населення, протидії і недопущенню негативних суспільних явищ; діяльності в закладах освіти, охорони здоров'я, в пенітенціарній системі тощо;
- тенденція урізноманітнення шляхів і форм толерантних зустрічей релігій. Перехід від стадії організаційного формотворення міжрелігійної, міжконфесійної співпраці на засадах толерантності до практичного включення релігійних організацій чи їх представників у безпосередню соціально значущу діяльність на місцях породив багатоманіття напрямів і форм співпраці релігій, вимогами якої стали релігійна терпимість, рівність, взаємоповага до переконань представників інших віросповідань, готовність до співпраці з ними, залишаючись на принципових позиціях своєї конфесії.

Оскільки ця тенденція є доволі симптоматичною для процесу толерантизації міжрелігійних відносин, знаходиться у найважливішій для цих відносин площині – практичній, відображає як ефективність, так і проблемність міжрелігійної взаємодії і поки що не знайшла належного узагальнюючого розгляду, зупинимось на ній детальніше.

За останні два десятиліття кожна конфесія, релігійна організація в Україні, у ближньому та дальньому зарубіжжі накопичили чималий досвід здійснення добродійної діяльності, милосердя, культурно-освітньої діяльності, соціальної праці, протидії соціально негативним виявам (ВІЧ/СНІДу, насиллю, порнографії, наркоманії та ін.), допомоги соціально незахищеним верствам населення (пенсіонерам, інвалідам, важко хворим, особам, що потребують соціальної адаптації, сиротам, дітям із неблагополучних сімей та ін.) через створення благодійних товариств, братств, асоціацій, громадських фондів, інших об'єднань громадян на релігійній основі. Їхня діяльність стала можливою в умовах, коли: по-перше, створилися реальні правові умови для неї; по-друге, держава фактично визнала, що не в змозі справитися з величезним масивом соціальних проблем, що накопичилися в країні; по-третє,

у релігійних організацій з'явилися певні матеріальні, фінансові, економічні можливості не лише реалізовувати соціально значущі програми, а й бути почутими державою і суспільством. Не секрет, що сприяючи суспільству, державі у розв'язанні важливих соціальних проблем, релігійні організації реалізовували і свої, суто конфесійні завдання: утвердити імідж своєї конфесії як доброзичливої, добродійної, милосердної, готової по-християнськи безкорисно допомогти людині в біді; використати контакти з різними категоріями громадян – віруючих і невіруючих – для поширення свого віровчення на широкій соціальній базі; охопити своїм впливом соціальні верстви населення, сфери соціального життя, структури, що раніше з різних причин були недоступними.

Невдовзі така діяльність конфесій, релігійних організацій у соціально-економічних умовах сьогодення виявила, що реалізація багатьох програм і проєктів (релігійних і нерелігійних) як на всеукраїнському, так і місцевому рівнях потребує узгоджених позицій і рішень, спільних зусиль *багатьох чи й усіх* релігійних організацій, вже не говорячи про співпрацю з державними структурами. Таким чином, у цій практичній сфері постало, як нагальне, питання про ділову взаємодію конфесій чи їх представників, що сповідували доволі різні релігійні ідеї та системи релігійних цінностей, але мали знайти спільну мову і загальноприйнятну базу для порозуміння.

Навіть умови релігійного *співіснування* у поліконфесійному суспільстві не ставили так гостро проблему міжконфесійних відносин, як *співпраця* – йшлося про практичні, на регулярній основі відносини у ході активних контактів різновірних організацій у процесі вирішення соціально значущих проблем. В основу такої праці був покладений принцип толерантності відносин, запровадження якого відкрило можливості для доволі різновекторного, багатого за формами міжконфесійного співробітництва.

Зупинимось лише на типових напрямках і формах такої співпраці.

1. Як показала історія розвитку міжконфесійних відносин в Україні на засадах толерантності, найбільш оптимальний алгоритм для розв'язання спільних соціальних завдань на цих основах був від початку заданий створенням унікального для усього пострадянського простору консультативно-дорадчого органу – Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій (ВРЦіРО). На рівні глав релігійних об'єднань був створений прецедент не лише регулярних міжконфесійних контактів, а й пошуку спільних, суспільно значущих проблем, їх розгляду і прийняття взаємоузгоджених рішень у формі заяв, меморандумів, звернень, протоколів та ін. Предметом розгляду ВРЦіРО стало широке коло проблемних питань у сфері державно-церковних, міжцерковних, міжконфесійних відносин, загальнозначущих соціальних проблем, питань моралі та ін. Якщо не брати до уваги кількох незграбних спроб владних структур у 90-ті рр. минулого століття організувати за схемами партконференцій чи зльотів всеукраїнські форуми Церков та релігійних організацій з метою міжрелігійного порозуміння й толерантизації «зверху», то створена ВРЦіРО була фактично першим

ефективним проектом подолання вікових упереджень між Церквами і конфесіями, засобом зрозуміти позицію іншої конфесії, за столом переговорів знайти шлях для порозуміння і злагоди, створити атмосферу конструктивної співпраці, гармонізації міжконфесійних відносин. Вперше за стіл переговорів і дискусій Ради сіли повноважні представники не лише конфесій, між якими існували в цілому нормальні відносини, але й ієрархи – представники конфліктуючих сторін.

Результатами толерантної співпраці організацій – членів ВРЦіРО стосовно актуальних проблем українського сакрального простору стали зокрема: Меморандум про співпрацю Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, Мінінформу та Держкомрелігій щодо висвітлення засобами масової інформації проблем релігійно-церковного життя, меморандуми про співпрацю з Міністерством освіти та науки, з Міністерством оборони України, Звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій щодо морально-етичного змісту рекламної продукції в Україні, Угода між Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій та МОЗ України про співробітництво у сферах захисту життя, Спільне звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій та Національної експертної комісії України з питань захисту моралі, Звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій до Президента України В. Януковича з актуальних питань державно-конфесійних відносин, Звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій з нагоди 20-річчя відновлення державної незалежності України та інші.

У Меморандумі про несприйняття силових дій у міжконфесійних взаєминах представниками конфесій було твердо і однозначно заявлено про рішення Церков, релігійних організацій не припускати використання будь-яких силових дій у вирішенні та врегулюванні міжконфесійних проблем, особливо таких, що стосуються церковного майна; вирішувати всі спірні питання виключно шляхом переговорів відповідно до законів держави та похристиянськи на основі взаємоповаги і терпимості; не звертатися до влади з метою здійснення незаконного тиску на іншу релігійну громаду чи Церкву⁸⁵⁹.

Як приклад ефективності толерантних підходів до проблем, з яких раніше знайти консенсусу було просто неможливо з причини непоступливості сторін, можна привести рішення ВРЦіРО про створення в кінці 90-х років ХХ ст. змішаної робочої групи з юристів та практиків – представників конфесій та компетентних державних органів для розробки проекту Закону України «Про внесення змін та доповнень до Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» – акту безпрецедентного на всьому пострадянському просторі. Питання консенсусного узгодження проблемних питань змісту нового проекту Закону й до сьогодні залишається прикладом результативної співпраці толерантно налаштованих членів Ради, як би не змінювалися політична ситуація і вектори пріоритетів у державі та суспільстві.

⁸⁵⁹ Меморандум християнських конфесій України про несприйняття силових дій у міжконфесійних взаєминах // Людина і світ. – 1997. - №8. – С. 25-26.

Вбачаючи у такому органі засіб толерантизації, гармонізації та поліпшення міжконфесійних відносин, подібні ради створені чи створюються й на регіональному рівні – в м. Києві, областях та Автономій Республіці Крим. За ініціативою з місць різного роду міжконфесійні асоціації створюються також для солідарної роботи у конкретних напрямках соціального служіння конфесій. Характерною рисою цих органів є менший зв'язок з державними органами або й взагалі його відсутність (читай – залежності), менший формалізм, більша гнучкість у вирішенні нагальних питань адресної соціальної допомоги. Відносно тривалий період міжконфесійних суперечностей, конфліктів, їх емоційна напруга, гострота, непоступливість сторін конфліктів і, головне, безперспективність конфронтації змусили конфесії поступово зайняти толерантну, більш конструктивну позицію, перейти від конфронтаційних до діалогових форм спілкування і усвідомлення позицій опонента. Вони стали доброю нагодою для конфесій, Церков, релігійних організацій, органів влади з перших рук почути про позицію сторін з актуальних проблем сьогодення, скорегувати власні позиції, зробити ще один крок до оптимізації релігійного співжиття в полі конфесійній Україні, взаємної поваги, злагоди, толерантності, зрештою, підвищити рівень і культуру міжконфесійного спілкування.

Ці ж завдання вирішуються й у ході таких загальноукраїнських акцій, як спільні для представників різних конфесій «Молитви за Україну» в рамках святкувань Дня Незалежності, відзначення інших знаменних дат в історії Української держави; в ході періодичних зустрічей президентів України, прем'єр-міністрів України з представниками конфесій; зустрічей керівників християнських Церков України щодо подальшого співробітництва Церков у сфері захисту суспільної моралі і духовності⁸⁶⁰, спільних заяв, звернень Церков та релігійних організацій з актуальних проблем функціонування конфесій в країні⁸⁶¹, зокрема, щодо спроб використання християнських Церков України у виборчій кампанії, стосовно статусу релігійних організацій як юридичних осіб, щодо закріплення за релігійними організаціями права на постійне користування землею, впровадження в шкільний курс навчального предмета "Християнська етика" тощо. Не завжди подібними заходами досягається сподіваний результат, але завжди вони стають більшими чи меншими подвигами у подоланні минулої міжконфесійної ворожнечі й нетерпимості,

⁸⁶⁰ Див.: Зустріч керівників християнських церков України 9.12.2005 року: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.kievpatr.org.ua/news.php?pageshow_nov&id=507

⁸⁶¹ Див.: Заява Всеукраїнської Ради церков і релігійних організацій щодо необхідності поважати релігійні почуття, символи та традиції // Голос Православ'я. - 2006, №12 (180). – С. 3; Звернення Всеукраїнської Ради церков і релігійних організацій до Президента України В. Януковича з актуальних питань державно-конфесійних відносин від 21.04.2011 р.: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://www.irf.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=856%3A1&catid=50%3Azv&Itemid=78&lang=uk

упередженого ставлення до інших конфесій, в утвердженні нових, толерантних відносин у поліконфесійному суспільстві.

2. Актуалізації й утвердженню толерантних міжрелігійних, міжконфесійних відносин служить і така апробована часом форма пошуку порозуміння, як *діалог* Церков, конфесій, релігійних організацій та віруючих. Нам вже доводилося зазначати, що нинішній високий статус діалогу як прийняттого і ефективного методу розгляду й розв'язання проблемних, спірних чи конфліктних питань, з якими доводиться стикатися людству, є свого роду підсумком тисячолітнього відбору надійних і ефективних засобів порозуміння, примирення, організації цивілізованого толерантного співжиття різносвітоглядного, поліконфесійного, мультиаксіологічного, плюралістичного світу людських спільнот, їх окремих груп або осіб. Вже вияв готовності сторін міжконфесійних відносин до діалогу засвідчує толерантну налаштованість учасників переговорного процесу на взаємоприйнятний результат, вказує на їх бажання через безпосереднє спілкування зрозуміти позицію іншої конфесії, якою б відмінної від власної вона не була. «Ми повинні прагнути завжди глибшого діалогу між усіма християнами, – зазначав Апостольський нунцій в Україні І.Юркович, – брати участь згідно з наших можливостей, в усіх ініціативах, що мають на меті підтримку мирного співіснування та налагодження конструктивних стосунків між різними силами суспільства»⁸⁶².

Нагальність міжконфесійного діалогу на засадах взаємної толерантності, поваги до світоглядної позиції інших, визнання рівності сторін у діалозі більш ніж очевидна: вона продиктована не лише зрозумілою неприйнятністю конфліктних чи навіть силових методів вирішення проблемних питань релігійного сегменту в глобалізованому суспільстві, а й досить складною постсоціалістичною спадщиною та цілим комплексом масштабних, потенційно конфліктних наслідків, породжених докорінними політичними, соціальними та духовними трансформаціями у країнах Євроазійського простору в 90-х роках минулого століття, які треба долати. Істотні здвиги у позитивному ставленні до принципу толерантності, розуміння його безальтернативності сприяє тому, що щорічно на всіх рівнях – від світового до регіонального і місцевого – проводяться сотні й тисячі діалогових заходів, покликаних через переговорний процес досягти у релігійній сфері взаєморозуміння, терпимості до релігійних позицій, відмінних від власних, зосередитися на конструктивній співпраці релігійних організацій та об'єднань.

Прикладом толерантної налаштованості учасників діалогу (якими б кардинально різними не були їхні світогляди) на досягнення порозуміння при вирішенні глобальних проблем сьогодення може бути, проведений у жовтні 2011 р. в Ассізі (Італія), День роздумів та діалогу про мир і справедливість у всьому світі під девізом «Паломники істини, паломники миру». Спільну мову у протидії викликам часу – формам насилля, дискримінації, войовничого

⁸⁶² Інтерв'ю його преосвященства Івана Юркевича, Апостольського нунція в Україні // Католицький вісник. Всеукраїнський двотижневик. – 2009. – №1.

секуляризму, економічній нестабільності, зростаючій соціальній нерівності, релігійному фундаменталізму – знайшли не лише представники християнських Церков і нехристиянських спільнот, а й запрошені до діалогу прихильники атеїстичного гуманізму. Учасниками Ассізького діалогу були також Патріарх Константинопольський Варфоломій I, представники Олександрійської, Антіохійської, Сербської, Російської, Румунської, Польської, Албанської Церков, а також представники Української Православної Церкви⁸⁶³.

Орієнтація на толерантність істотно змінює ставлення до міжконфесійного діалогу і в Україні: всі без винятку Церкви, релігійні організації до позитивів свого функціонування в сучасному суспільстві відносять власне прагнення сприяти його духовній консолідації; жодна Церква чи релігійна організація не заявили про своє небажання міжконфесійного діалогу. З широкого кола конкретних питань на різних рівнях відбуваються міжцерковні діалоги у православ'ї (між УПЦ МП та УПЦ КП, між УПЦ МП та УАПЦ, між УАПЦ та УПЦ КП), міжконфесійні діалоги серед протестантських об'єднань, Римсько-Католицької та Греко-Католицької Церков та ін. У вересні 2011 р. на зустрічі Предстоятелів УПЦ КП та УАПЦ досягнута домовленість про відновлення діалогу між Церквами щодо єдності православ'я в Україні. Шкода, але цей діалог не встиг розпочатися із-за того, що Патріарх Філарет бачить об'єднану Церкву лише з його очолюванням. Відтак він, говорячи про об'єднання, фактично виношує ідею приєднання УАПЦ до УПЦ КП. Це дечим нагадує ту «платівку», яку грають щодо долі останньої їй в УПЦ МП: приймаємо через покаєння і без Михайла Денисенка (як вони йменують анафемованого Патріарха Філарета).

Сьогодні УГКЦ констатує факт діалогу і конструктивної співпраці з протестантськими Церквами, вбачаючи в них «потужного і серйозного союзника» при вирішенні цілої низки питань соціального, суспільно-політичного блоку, виховання патріотизму, почуття української ідентичності⁸⁶⁴. На зустрічі лідерів УПЦ МП та УГКЦ у серпні 2011 р. також обговорювалися питання практичної співпраці двох конфесій.

Переговорний процес через діалог різних конфесій в Україні практикується на регіональному та місцевому рівнях.

Толерантність міжконфесійних відносин є, таким чином, *і передумовою діалогу, і його результатом*, оскільки створює морально-психологічну базу релігійно-сакрального характеру для подальшого порозуміння і більш широкої взаємодії. У контексті міжцерковних відносин в Україні останнього

⁸⁶³ День роздумів та діалогу про мир і справедливість у всьому світі під девізом «Паломники істини, паломники миру». 31.10.2011: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/religious_relations/45146/

⁸⁶⁴ Предстоятель УГКЦ Святослав (Шевчук). «У нас є набагато більше спільного, ніж того, що нас розділяє». Глава УГКЦ про міжконфесійні стосунки: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/confessional/interchurch_relations/43439/

двадцятиліття ця закономірність дає підстави зробити ще один висновок: справа розширення і поглиблення толерантних міжконфесійних відносин істотно активізувалась би, якби зрушили з місця два найбільш значущі (і не лише в масштабах України) діалоги: між УПЦ МП та УПЦ КП щодо єдності Православ'я України; між УПЦ МП та УГКЦ про порозуміння та примирення. Своєю тривалою невирішеністю, проблемністю розв'язання у найближчому майбутньому вони фактично консервують латентну напругу між зазначеними конфесіями і, що не менш важливо, – знижують планку міжрелігійних відносин у релігійному середовищі України загалом. Нагадаємо: діалог між УПЦ МП та УПЦ КП (початок – жовтень 2009 р.), незважаючи на декларативні заяви сторін про готовність його вести, після малозмістовного початку швидко зайшов у глухий кут, зіткнувшись із прогнозованою непоступливістю сторін. Одна сторона діалогу при цьому заявляє: «Демонструючи готовність розпочати конструктивний діалог з неканонічними церковними структурами, УПЦ МП водночас зберігає свою принципову позицію щодо історичного факту розколу та його ініціаторів. ...Єдиною прийнятною моделлю відновлення церковної єдності є об'єднання всіх православних християн у лоні канонічної УПЦ МП, тобто повернення тих, хто відокремилися, туди, звідки вони вийшли. Шлях до відновлення єдності пролягає через покаяння...»⁸⁶⁵. Інша сторона – УПЦ КП - також заявила про свою готовність до «відновлення діалогу», але без пред'явлення до себе будь-яких ультимативних вимог і висунула власне розуміння покаяння, що за змістом розходилося із наведеним вище, пропонуючи взаємне покаяння і «припинивши ворожнечу»⁸⁶⁶. Збереження таких відносин між Церквами, що чи не вперше оцінювалися навіть не як «нетолерантні», а як стан «ворожнечі», робить до сьогодні діалог двох найбільших православних Церков більш ніж проблемним. Цей діалог, як і діалог УПЦ КП й УАПЦ, не встигнув визначитися в форматі суб'єктів переговорного процесу, був припинений Церквою Московського Патріархату й із всього видно, що за вказівкою Патріарха Кирила.

Доволі песимістично, зокрема лідерами УПЦ МП, оцінюються перспективи й іншого діалогу – між УПЦ МП та УГКЦ.

За цих обставин потенціал толерантних зустрічей згаданих релігій і Церков, на нашу думку, істотно недовикористовується, звужуючи сегмент результативного діалогу навіть віросповідно близьких конфесій, вже не говорячи про ті релігії, між якими існували (та й існують) історично закріплені бар'єри неприязні чи й ворожнечі.

⁸⁶⁵ Доповідь Предстоятеля УПЦ Блаженнішого Митрополита Київського і всієї України Володимира на Ювілейному Соборі УПЦ 8 липня 2011 р.: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://orthodox.org.ua/uk/node/9593>

⁸⁶⁶ Звернення Священного Синоду Київського Патріархату до УПЦ (МП) (2011): [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/ru/documents/13-documents/1762-zvernennia-do-upc-mp.html>

3. Принципово нове місце Церков і релігійних організацій у незалежній Україні відкрило ще одну можливість розвивати толерантні міжконфесійні відносини – через *Українське Біблійне Товариство* та його представництва на місцях. У ньому представлені інтереси 16 найбільш чисельних конфесій України – ОС ЄХБ, УПЦ КП, ВС ХВС, УУКЦ АСД, УПЦ МП, РКЦУ, УГКЦ, УАПЦ та ін. Хоча у порівнянні із згаданими вище формами міжконфесійної співпраці мета Товариства сприймається як відносно вузька і конкретна (переклад, видрук і розповсюдження Біблії, біблійної літератури українською мовою й мовами національних меншин в Україні), а традиція створення таких товариств має зарубіжно-протестантські корені, функціонування Товариства та його чотирьох відділень у регіонах впродовж 20 років наочно довело ефективність реалізації не тільки його основної мети, а й утвердження толерантних відносин між конфесіями – членами УБТ в ході організації перекладів, друкування головної книги християнства, її поширення серед віруючих та невіруючих. Узгоджена, взаємоповажна, навзаєм толерантна діяльність представників українського баптизму, православ'я, п'ятидесятництва, адвентизму, католицизму, лютеранства, греко-католицизму та інших віросповідань в УБТ не лише демонструє переваги і перспективи конструктивно-толерантних відносин між представниками різних конфесій (а ці відносини у минулому нерідко були далекими від толерантності), а й вигідно контрастує з тими міжконфесійними складнощами, які проявилися, наприклад, у процесі відзначення 450-річчя Пересопницького Євангелія⁸⁶⁷.

4. Реальний поступ України у справі забезпечення свободи совісті, релігійної свободи, релігійної рівності та плюралізму сприяв урізноманітненню шляхів і форм толерантної співпраці релігійних організацій та об'єднань на усіх рівнях. Немалою мірою примноженню напрямів і форм міжконфесійного співробітництва сприяли також поліконфесійність релігійної мережі України, тенденція лоялізації вітчизняного права та його правозастосування, певне зміцнення матеріально-фінансового та духовного потенціалу конфесій, істотне посилення зв'язків вітчизняних релігійних організацій із зарубіжними одновірними організаціями – спонсорами багатьох проєктів, можливість запозичення досвіду діяльності організацій єдиновірців за кордоном та ін.

⁸⁶⁷ За свідченням офіційних джерел, щоб уникнути міжцерковних суперечок та конфліктів при освяченні музейно-культурного комплексу «Пересопницьке Євангеліє» було вирішено його не освячувати. І справа тут не в самій дилемі «освячувати/не освячувати», а у черговому вияві латентно напружених відносин між окремими Церквами. Що ж стосується самого акту освячення світської установи, то не зайве згадати, що у ряді Церков на пострадянському просторі захопленість освяченням світських установ та закладів вже отримала негативну оцінку самих церковних властей, оскільки на практиці перетворилася в комерційну акцію, що нерідко просто дискредитує Церкву в очах мирян // Музей «Пересопницького Євангелія» освячувати не будуть, щоб уникнути міжконфесійної напруги: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/culture/religion_and_culture/43843/

За *напрямами* скоординованої діяльності різних конфесій на толерантній основі можна виокремити діяльність

загальносуспільного блоку:

- підписання звернень, заяв, меморандумів, звернень та ін. з проблем внутрішньої та зовнішньої політики України, виборчого процесу, законодавчого врегулювання релігійної сфери, державно-церковних, міжцерковних, міжконфесійних відносин; діяльності ЗМІ, організованої протидії насиллю, аморалізму, іншим соціально негативним проявам тощо⁸⁶⁸;
- співучасть у заходах загальнодержавного, загальнонаціонального значення, відзначенні знаменних дат та ювілеїв, підтримка суспільно важливих публічних світських акцій;
- створення громадських міжконфесійних організацій з метою сприяння вирішенню питань загальносуспільної значущості;
- заходи, спрямовані на узгодження дій щодо реалізації соціальних програм, можливої присутності конфесій у закладах освіти, охорони здоров'я, пенітенціарної системи тощо.

загальнорелігійного блоку:

- участь представників різних віросповідань у міжконфесійних радах (ВРЦіРО, Раді євангельських протестантських Церков України⁸⁶⁹, Раді представників духовних управлінь і центрів мусульман – Раді муфтіїв України, Міжконфесійній раді Криму «Мир – дар Божий», Духовних радах християнських конфесій та ін.);
- участь у Комісії з питань соціального служіння ВРЦіРО;
- спільна участь у Молитві за Україну в рамках святкувань Дня Незалежності, з нагоди Дня Конституції України, Хрещення Київської Русі та ін.;
- саміти протестантських євангельських деномінацій, присвячені проблемам міжрелігійного порозуміння, спільної позиції перед викликами сучасності, недопущення політизації конфесій тощо;
- участь конфесій (УПЦ КП, УГКЦ, РКЦУ, протестантських церков України) у світових, європейських, регіональних та місцевих

⁸⁶⁸ У цьому сенсі показовими є Звернення традиційних Українських Церков до вірних та до всіх людей доброї волі з нагоди двадцятиліття референдуму на підтвердження Акту проголошення незалежності України (2011): [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/ecumen_doc/45747/; Відкрите звернення керівників християнських Церков України щодо потреби захисту моралі та цінностей (2010): [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://old.chve.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=338&Itemid=89

⁸⁶⁹ Рада євангельських протестантських церков України діє з 2005 р. і включає вісім протестантських церков: ВСЦ ХВС, ВСО ЄХБ, Церква АСД, УХЄЦ, БНЦ ЄХБ, СВЦ ХВС, Асоціація місіонерських церков ЄХ, Українська Лютеранська Церква, представляючи близько 80% протестантських об'єднань в Україні // Релігійна панорама. – 2010. - № 4 (114). – С. 10-11.

релігійно-суспільних акціях (екологічній акції «День дій на захист клімату»; спільній молитві різних конфесій про захист клімату та життя на планеті; Всезагальній молитві «За пробудження», присвяченій духовному відродженню слов'янських народів; Всеукраїнський День молитви за сиріт та ін.);

- екуменічні зустрічі конфесій;
- спільні зустрічі кількох обрядів з проблем міжцерковного діалогу⁸⁷⁰;
- організація тижнів молитви різних конфесій (православних, католиків, протестантів), відповідальних за спільну роботу в лікарнях, тюрмах та ін.;
- створення громадських міжконфесійних організацій (Всеукраїнська громадська організація «Український Дельфійський комітет», організація Всеукраїнська громадська організація «Об'єднання християн-військовослужбовців України» та ін.);
- участь у роботі Українського Біблійного товариства та відділень у регіонах;
- організація хаджу до Мекки, паломництв до інших сакральних об'єктів Радою представників духовних управлінь і центрів мусульман – Радою муфтіїв України;
- створення міжконфесійними організаціями офіційних веб-сторінок, використання інших медіа-ресурсів для інформування громадськості про суспільно значущу діяльність міжконфесійних структур.

За *формами* скоординованої діяльності різних конфесій на толерантній основі можна виокремити:

- міжконфесійні центри пропаганди здорового способу життя, фізичної, психологічної та соціальної реабілітації алко- та наркозалежних, колишніх в'язнів; для профілактики СНІДу тощо;
- міжконфесійні за представництвом благодійні фонди, благодійні організації для допомоги інвалідам, дітям-інвалідам, самотнім пенсіонерам, важко хворим, матерям, незграбним сім'ям, жінкам, що потрапили в кризову ситуацію, пов'язану з небажаною вагітністю та ін. Показово, що об'єктами допомоги стають люди різних віросповідань чи й невіруючі;
- оздоровчі комплекси, дитячі садки, літні оздоровчі табори для дітей і молоді, включаючи тих, батьки яких належать до різних віросповідань чи й взагалі індиферентні до релігії;
- курси іноземних мов, комп'ютерної грамотності та ін.;
- консультації з правових, медичних, психологічних питань;

⁸⁷⁰ Прикладом таких зустрічей стало чергове, IX за числом спільне засідання єпископів двох обрядів Католицької Церкви в Україні в жовтні 2011 року: Синоду Єпископів Києво-Галицького Верховного Архієпископства УГКЦ та Конференції Єпископів Римсько-Католицької Церкви в Україні: [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://www.catholic-media.org/ua/Україна/ix-spilne-zasidannia.html>

- гуманітарні програми допомоги (постачання одягу, продуктів, медичного обладнання, медикаментів тощо);
- влаштування благодійних їдалень для малозабезпечених;
- фундація будинків сімейного типу для безпритульних дітей, дітей-сиріт;
- благодійна діяльність в школах-інтернатах, лікарнях, виправних колоніях та ін.;
- міжконфесійні благочинні акції («Миколай про тебе не забуде», «Різдвяна свічка», «Великодній кошик», «Спасіння душі через книгу», Всеукраїнська акція допомоги дітям-сиротам та ін.);
- соціальне партнерство церковних соціальних фондів та світських благодійних організацій з питань благодійництва та партнерства;
- участь у Дні благодійництва в Україні (12 грудня), співпраця конфесій з Українським форумом благодійників* та ін.

Прикладом ефективної діяльності міжконфесійного формування на засадах толерантності є, зокрема, діяльність Української міжконфесійної християнської місії "Духовна та благодійна опіка в місцях позбавлення волі", до якої входять представники одинадцяти християнських конфесій. Непросте питання духовно-соціальної опіки осіб, що перебувають в установах кримінально-виконавчої системи, окрім прямого результату, пов'язаного з опікою осіб, що відбувають покарання, наочно демонструє ще і важливість спільної позиції християнських об'єднань та організацій у справі конкретного служіння людям та вирішення соціальних проблем, що існують у суспільстві⁸⁷¹.

По своєму унікальною формою співпраці Церков та релігійних організацій різних віросповідань на толерантній основі стало будівництво з благословення папи Бенедикта XVI біля містечка Шаргорода Вінницької області трьохкілометрової Хресної дороги з 14 каплицями впродовж неї. Хоча ініціатором будівництва виступила РКЦ, у її спорудженні беруть участь багато різних християнських конфесій, керуючись гаслом «Конфесії можуть бути різні, а Бог один»⁸⁷².

Констатуючи чималий досвід конфесій в Україні та поза її межами у справі організації співробітництва на толерантних засадах, виробленні чи запровадженні різноманітних напрямів та форм ділової міжконфесійної співпраці, що спирається на взаємоповагу до інших релігій, терпимість,

Про стан і рівень благочинності (світської та релігійної) в Україні певною мірою свідчать результати Світового рейтингу благочинності, опублікованого найбільшою британською благодійною організацією Charities Aid Foundation (CAF): у 2010 р. Україна посіла 150-е місце із 153 країн Світового рейтингу благочинності. Далі йдуть Бурунді та Мадагаскар: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/charity/37849/

⁸⁷¹ Релігійне життя в Україні // Релігійна панорама. Інформаційно-аналітичний журнал. – 2005. – №7. – С. 7.

⁸⁷² Там само. – 2010. – №1. – С. 9.

визнання за іншими права на свободу віросповідання тощо, не можна не зазначити чималі складнощі, *проблеми* з реалізації таких відносин. Спільна участь конфесій у вирішенні практичних питань, що представляють як суспільний, так і релігійно-церковний інтерес, доволі швидко виявляє, у кого позиція відображає реальну готовність до толерантної співпраці, а у кого вичерпується пустими деклараціями про толерантність. Здавалось б, що зацікавленість конфесій у допомозі, сприянні у вирішенні суспільно важливих питань мала б стати сьогодні прийнятним ґрунтом для толерантного порозуміння навіть для тих віросповідань, Церков та релігійних організацій, які з різних причин віками перебувають у відносинах конфронтації, нетерпимості, а то й ворожнечі. Однак і на сьогодні можливості толерантних зустрічей релігій на практиці використовуються лише частиною конфесій.

Найбільш активно потенціал толерантного міжконфесійного співробітництва реалізують протестантські, Римо-Католицька, Греко-Католицька Церкви; майже відсутні приклади суспільної співпраці на регулярній основі між представниками УПЦ МП і УПЦ КП, УПЦ МП і УГКЦ, православних Церков й ісламських громад, ісламських та іудейських організацій, між т. зв. традиційними релігіями і неорелігіями тощо. З різних причин поки що неможлива толерантна співпраця між окремими напрямками всередині ісламу, в іудаїзмі, православ'ї, між деякими напрямками у протестантизмі. З 2000 р. призупинило членство у Кримській міжконфесійній раді «Мир – дар божий» Духовне Управління мусульман Криму, мотивуючи це своїм протестом проти встановлення на півострові з нагоди 2000-річчя Різдва Христового різних християнських монументів та знаків, а також незапрошенням до роботи в Раді представників УПЦ КП. Не бере участі в роботі Ради представників духовних управлінь і центрів мусульман України, до якої входять ДУМ Криму, «Київський муфтіят» та ДУМУ Умма, Духовне управління мусульман України, Донецький центр мусульман України та Духовний Центр мусульман Криму. Далекими від толерантних залишаються відносини між різними організаційними утвореннями в іудейських організаціях України, що спричинило до ситуації, коли відразу чотири духовні особи носять звання Головного рабина України⁸⁷³. За інформацією з місць, в цілому ряді регіонів позицію ігнорування будь-яких контактів з іншими християнськими спільнотами, іновірцями взагалі займають представники УПЦ МП* – нерідко найчисельнішої за кількістю релігійних організацій в даному

⁸⁷³ Єленський В. Іудаїзм в Україні // Історія релігії в Україні. В 10-ти томах. – Т. 7: Релігійні меншини України. – К., 2011. – С. 458.

Не виключаємо, що корені такої негативної налаштованості УПЦ МП до інших віросповідань йдуть від позиції РПЦ Московського Патріархату. Як зазначає російський дослідник Ю.П.Зуєв, структури РПЦ на місцях, залишаючись найбільш масовими у Росії і не відчуваючи внутрішньої потреби розвивати міжконфесійні відносини, на практиці ухиляються від прямих контактів з представниками протестантських Церков, а подекуди й проявляють нетерпимість щодо них // Зуєв

регіоні; проведення на місцях різного роду громадських заходів часто супроводжується конфліктами між представниками УПЦ МП та УПЦ КП. Непоодинокими залишаються конфліктні ситуації на ґрунті спротиву традиційних релігій протестантському і неорелігійному місіонерству та євангелізації⁸⁷⁴.

Якщо узагальнено подати *проблеми і причини*, що на сьогодні гальмують процеси налагодження толерантних відносин між конфесіями, то в першу чергу слід назвати такі:

- незакінченість процесів формування релігійної мережі, у яких релігійні об'єднання, релігійні організації, громади виступають як суперники, конкуренти за масив потенційно своїх віруючих, за території впливу, культові будівлі та приміщення, за домінуючий вплив на владні і партійні структури тощо;
- інерція вікових нетолерантних відносин, взаємної підозрілості й нещирості між окремими релігіями, церквами, регіональними віросповідними групами, яка й після істотних політичних, соціальних, економічних, духовних, культурних, правових змін, істотної трансформації державно-церковних відносин, ідейних та ціннісних парадигм нерідко залишається у свідомості, психології, моральних оцінках, способах реагування, поведінці релігійних спільнот і конкретних віруючих, стаючи поживним середовищем для настроїв нетерпимості, неповаги, міжконфесійної ворожнечі, дифамації тих чи інших конфесій та ін.;
- політизація релігії, релігійних об'єднань, релігійних організацій, що змушує релігійні спільноти діяти «під диктат політичних інтересів»⁸⁷⁵, у невластивих їм ціннісних координатах, ставитися до інаквовірних з політично мотивованих позицій. Констатуючи існування у світі «геополітичних і георелігійних проєктів – ісламського, американо-протестантського, католицького, секулярно-європейського», а отже – і законність просування релігійних інтересів у комплекті з політичними та економічними залежностями від Росії, праве інтелектуально-релігійне лоббі у цій країні вважає, зокрема, що «тепер прийшов час, щоб свята Православна Віра поширювалася по усьому світі по трубах «Газпрому»⁸⁷⁶;

Ю.П. Православно-протестантские отношения в современной России // Религиозная толерантность. Историческое и политическое измерение. – С. 225.

⁸⁷⁴ Пивоварський О.Л. Житомирщина релігійна // Релігійна панорама. – 2010. – №3. – С. 66, 68; Молочко В.М. Чернігівщина релігійна: історія і сучасність // Там само. – 2010. – №6. – С. 74 та ін.

⁸⁷⁵ Послание Всемирного саммита религиозных лидеров. Москва, 3–5 июля 2006 г.: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kongord.ru/Index/Articles/WSRLtoworlddec.html>

⁸⁷⁶ Фролов К. Национальный консенсус и его противники: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravaya.ru/look/6212>

- триваючий процес приходу в релігійні організації неофітів, які з властивою усім новонаверненим активністю не лише маргіналізують традиційні внутрішньорелігійні устої, настрої поміркованості, взаємоповаги, терпимості, а й привносять у релігійне середовище із інших спільнот (політичних, національних, націоналістичних) характер відносин, ставлення до інакомислячих, методи і прийоми протидії тим, хто не поділяє позицію більшості тощо. Звідси – вияви непоступливості, нетерпимості, нав'язування уніфікованої позиції, культивування власної виключності, зверхності більшості, неповаги до індивідуальної думки тощо;
- збереження й донині цілої низки внутрішньоцерковних та міжцерковних причин, що ускладнюють чи й загострюють міжконфесійні відносини; слабка ефективність заходів, що вживаються на всіх рівнях конфесіями, суспільством, державою для практичної толерантизації цих відносин.

Розмірковуючи над проблемністю застосування міжконфесійних форм співпраці, не можна також не констатувати, що у одноконфесійних форм допомоги, благодійності, милосердя сьогодні більше шансів бути реалізованими, аніж у структур, для застосування яких потрібні зусилля кількох конфесій. Причин тут багато: організаційних, фінансово-матеріальних, кадрових та ін. При тому, що обидва підходи дають суспільно корисний і значущий результат, на практиці демонструють релігійне благодійництво, для конкретних релігійних організацій далеко не другорядним залишається *суто конфесійний результат* такої діяльності: вдячна відкритість людини до волонтерів саме цієї конфесії, зміна у бік позитивної думки опікуваних про дану релігійну організацію, емоційна чи світоглядна переорієнтація людини у бік саме цього віровчення тощо. Одноконфесійний підхід, таким чином, дає конфесійно фіксований позитивний результат. У міжконфесійних формах співпраці цей результат виявляється розмитим і важливість наслідків діяльності визначається переважно альтруїстичною суспільною корисністю, благом здійсненого. Зрозуміло, що для орієнтацій на такий результат у період триваючого становлення та розвитку релігійної мережі в країні і пов'язаного з ними міжрелігійного протистояння (латентного чи явного) потрібен доволі високий рівень усвідомлення потреби у толерантних міжконфесійних відносинах.

Підсумовуючи зазначене під кутом зору *перспективи* утвердження міжконфесійних толерантних відносин, є підстави стверджувати, що створення в Україні прийнятних умов (духовних, правових, соціально-політичних, економічних, зрештою – громадської думки, суспільного менталітету щодо релігійної сфери) для розвитку таких відносин,

- по-перше, сприяло актуалізації питання толерантності загалом і міжрелігійної зокрема; поступовому ставленню до питання світоглядної терпимості не як до чергового, спекулятивно-модного захоплення, супутнього принципам демократії, свободи, плюралізму і

т.п., а як до дійсно безальтернативної умови співжиття у поліконфесійному, поліетнічному, політично диференційованому суспільстві;

- по-друге, сприяло зміщенню усього комплексу проблем міжконфесійної толерантності у бік їх практичної реалізації;
- по-третє, дало поштовх для істотного урізноманітнення напрямів і форм співпраці Церков, релігійних організацій на толерантних засадах;
- по-четверте, висвітило, зробило очевидним існування цілої низки проблем, пов'язаних із системним існуванням чи й консервуванням настроїв та виявів інтолерантності у релігійному середовищі, без розв'язання яких толерантність може виродитися у формальний принцип, який просто не буде працювати на поліпшення міжконфесійних відносин і стабільність українського суспільства.

6. Екологічне вчення і практика Церков та релігійних організацій України

Термін «екологія» з'явився порівняно недавно – у другій половині ХІХ століття – і дуже швидко пережив еволюцію від «науки про універсальні зв'язки живих організмів із їх середовищем» до «екологізму». Останнє поняття нинішні філософи та екологи вже витрактовують як «різновид сучасної ідеології та сучасного світогляду». Фактично йдеться про світоглядні зрушення, спрямовані на пошук шляхів подолання «кризового стану довкілля та глобальної екосистеми, а також гуманітарної кризи, що є наслідком дисгармонії між людиною та світом, що її оточує»⁸⁷⁷.

Екологізм стрімко входить в усі сфери суспільно-політичної діяльності, економіки, культури, етики та релігії. Ця обставина породжує «розмаїття течій сучасного екологізму, його філософських і теоретичних засад, світоглядних орієнтирів, а також щонайширший спектр практичних проявів і форм взаємозв'язків з іншими ідеологіями та суспільно-політичною практикою»⁸⁷⁸.

Понад те, екологія, на думку одного з ідеологів Всесвітнього об'єднання українців «Четверта хвиля» І. Каганця, є одним із полів (поряд із технологічно-силовим і духовним) боротьби чи навіть «війни за розум», що точиться у нинішньому світі⁸⁷⁹.

Класичним прикладом найтіснішого поєднання екологізму з іншими

⁸⁷⁷ Гардашук Т.В. Сучасний екологізм: теоретичні засади та практичні імплікації : [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <http://sofy.kiev.ua/pf2/garda.htm>

⁸⁷⁸ Там само.

⁸⁷⁹ Каганець І. Арійський стандарт: українська ідея епохи великого переходу. – К., 2004. – С. 65.